

Bedeutung der Vergangenheit für das Verständnis der Gegenwart und Zukunft - Kann doch *magistra vitae Historia* sein?

(VÝZNAM MINULOSTI PRO POROZUMĚNÍ PŘÍTOMNOSTI A BUDOUCNOSTI: MŮŽE BÝT HISTORIE ,UČITELKOU ŽIVOTA‘?)

von Dr. (Th.D.) Filip Čapek, Evangelische theologische Fakultät der Karls-Universität Prag und Pfarrer der Evangelischen Brüdergemeinde Trebechovice/Tschechien

Vážení hosté, milí přátelé, nejsem ani historik ani odborník na dějiny exulantů, kteří odešli v různých obdobích a za různých okolností z Čech do ciziny, přestože bych měl asi ledasco vědět, protože kořeny naší rodiny sahají do Polska a tam do Strehlen, tedy Střelína a pak zpět do Tří Sekyr u Mariánských Lázní. Ve svém příspěvku se soustředím na otázku, jakým způsobem ovlivňuje výklad minulosti jednání a chování člověka, společnosti, církvi v přítomnosti. Tuto otázku lze formulovat také slovy, zde je historie skutečně *magistra vitae*, tedy zde je učitelkou života...

Začnu možná odzadu, ale myslím, že je to zcela legitimní. Při hledání odpovědi na otázku, zda je historie učitelkou života, docházím k nutnému přesvědčení, že *ano*. Ne snadno, ne bez potíží, ale *ano*. Dějiny, historie, jsou, mají být - a dokonce musí být - učitelkou života, pokud se současnost má stávat smysluplnou a nosnou nejen pro přítomnost, ale i pro budoucnost. To platí také – nebo zvláště – pro náboženské dějiny. Žít z minulosti v přítomnosti znamená vnášet světlo do ‚jiráskovsky‘ temných zákoutí, ať již takováto zákoutí skutečně jsou či byla plně verifikovatelnou skutečností. Znamená to hledat klíč k výkladu minulosti, který bude nadějný, inspirativní a zároveň poučený... Že půjde o zápas, o smířování dříve nesmiřitelného, to je zřejmé. Přesto je to nezbytné. Dějiny se mohou stávat učitelkou života právě skrze tento interpretační zápas, kdy jedna poloha výkladu bude naslouchat druhé a jedna konfese bude citlivá k dějinným specifikům jiných.

Dějiny se stávají učitelkou života až ve chvíli, kdy je jeden ochoten naslouchat druhému, kdy s ním vstupuje do vztahu ne nepodobnému manželství. Tento zápas, ale i tuto ochotu k vzájemnému naslouchání a porozumění, pěkně, ačkoli s jistou dávkou ironie, vyjadřuje popiska k dobové pohlednici dvou novomanželů. Píše se na ní: „I my chceme sdílet problémy, které jsme předtím vůbec neměli“ (něm. *Auch wir wollen Probleme haben, die wir vorher gar nicht hatten*). Dvě strany, modelově vzato evangelíci a katolíci se setkávají navzájem se svými dějinami a jejich výkladem. Pokud si každý chce zachovat tu svou ‚pravdu‘, tak se nic nemění ani na jedné straně. Vše zůstává při starém. Pokud chtějí hledat společně, pak si obě strany samozřejmě přidělávají problém. Je to ale jediná cesta, které vede vpřed. Poslední dvě dekády v českém prostředí dokládají, že se směrem vpřed pohybujeme. Vyrostla nová generace historiků, kteří chtějí mít problémy, které by nemuseli mít. Někteří jsou dnes mezi námi a jejich práce nachází velký ohlas mezi církevními historiky starší generace. Jak se může stát historie učitelkou života, to se pokusím doložit v několika tezích:

A. Monument versus dokument

Minulé události lze interpretovat různě. Základem poznání je dokument, který lze vnímat jako základní jednotku poznání. Tyto dokumenty jsou nicméně součástí archivů, které mají svoji specifickou funkci. Dokumenty se v archivu stávají památkou, latinsky *monumentem*, který je takto někdy i vnímán, aniž se přihlíží k okolnostem jejich vzniku. Dokumenty však mají svoji převoditelnou výpovědní váhu pouze tehdy, když se dotazujeme na jejich ideové, náboženské, sociální a ideologické pozadí. Bez jeho rozpoznání je interpret pouze v půli cesty. Je to jako když se teolog zastaví u holého faktu, že Jozue spolu s Izraelem přešli Jordán a neptá se další souvislosti, které přitom tvoří základní výpovědní rámec toho, co se má čtenář a posluchač dozvědět. Historik podobně musí rozlišovat mezi základním sdělením a tím, co stojí jakoby nad ním. Tak je kupříkladu potřeba pečlivě rozlišovat, jak jen to prameny umožňují, mezi nábožensky odůvodňovanou ideou exodu evangelíků a reálnými sociálně-ekonomickými podmínkami Východních Čech 18. století, které se do rozhodování o setrvání či emigraci také promítaly. V případě, že tento důležitý aspekt interpretace není zohledněn, dochází k ‚monumentalizaci‘ konkrétní ideje či určitého směru na úkor jiných hlasů, které jsou také neoddelitelnou součástí daného úseku sledovaných dějin. Vyjádřeno jinak, historie se může stát učitelkou života, jen když se archivy prolínají, když se nezůstává u jednoho zdroje, jakkoli silného a sugestivního.

B. Kánon

Od dokumentů, které jsou pojímány jako monumenty není daleko k utvoření tzv. kánonu, který se stává nástrojem, jak vykládat minulost. Kánonem se zde nemyslí jen pevně ustavený a jasně ohraničený text, například Bible, ale celý soubor literárních a ústních tradic, které jsou podávány jako směrodatné a závazné. Kánon tak vyjadřuje dějinnou paměť; je pilířem identity, která je utvářena *mnemohistorií*.¹ To, co je připomínáno, na co se vzpomíná, je to, co existuje, co je bernou mincí pro výklad přítomnosti. Kánon poskytuje, vyjádřeno slovy německého egyptologa Jana Assmanna, *konektivní strukturu*², jež se nabízí k přijetí, k tvorbě identity, k produkci vlastní *konektivní dějinné paměti*. K přijetí takovéto paměti jsou zvány následné generace. Kánon je ‚principem nové formy kulturní koherence‘³. Příkladem kánonu evangelického ražení je paměť, v níž se kontinuálně spojuje období příprav české reformace počátku 15. století, s jejím průběhem, na který zase plynule navazuje představa ‚husitství‘ jako pojítka předbělohorského a pobělohorského evangelictví, které se ke slovu dostává také po roce 1781, v době národního probuzení i čase vznikajícího Československa a jež je i dnes jádrem toho, čemu říkáme evangelictví či ještě obecněji protestantismus. Jakkoli je tento

¹ Srov. Assmann, J., *Kultura a paměť – Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha: Prostor 2001 a tentýž., *Religion und kulturelles Gedächtnis*, München: C. H. Beck 2000.

² Assmann, *Kultura a paměť* 20.

³ Tamt., 112.

kánon takzvaně ‚operativní‘, bližší pohled do takto nemonumentalizovaných dějin, do dokumentů, dokládá, že tato kontinuita je spíše ideálem než doložitelnou a vystopovatelnou skutečností.⁴ Totéž, samozřejmě, platí i o jiných náboženských tradicích katolickou nevyjímaje. Kánon a jím určený směr výkladu jsou jistě legitimními prostředky, jak vykládat minulost. Tato volba se nicméně nesmí stát hegemonickou, protože pak přicházejí zkrátka jiné hlasy, jiné tradice a jiné kánony.

C. Paměť jako petrifikace minulého a jako etické vzpomínání /Nietzsche a Ricoeur/

Syn luteránského faráře a jeden z nejvýraznějších, jakkoli zneklidňujících myslitelů 19. století *Friedrich Nietzsche* (1844-1900) se svým pronikavým způsobem vyjadřuje k dějinám a paměti. Varuje před tím, že paměť může ‚stravovat‘ přítomnost a zabraňovat *realizaci* nyní chtěného. Maska paměti má podle Nietzscheho téměř až démonické rysy. Je to právě paměť, kdo může být příslovečným a často připomínaným ‚kostlivcem‘ ve skříni, násilím na člověku vedeným k paměti a k nutnosti vzpomínat a z/odpovídat se za minulost. Pro koho je minulost konstitutivní i pro přítomnost, ten se podle tohoto německého filozofa podobá rakovi. Takový člověk, zejména pak historik, ‚hledí dozadu a posléze také dozadu věří‘.⁵ Historie podle Nietzscheho monumentalizuje, antikvarizuje nebo je kritická. Monumentalistická historie, k níž je Nietzsche nejvíce kritický, zobecňuje, účinek staví nad příčinu, určuje ‚dobrý vkus‘, stanovuje nadčasově platné kánony,⁶ a tím utlačuje přítomný život. Člověk, který takové historii věří, se zmocňuje minulosti; je jako ‚znalec velikosti bez schopnosti k ní‘.⁷ Chybí mu *kritický* pohled na minulost, který vidí minulé ve službách života a ví o tom, že je nezbytné ‚občas užít sílu a minulost rozlomit a rozložit, aby mohl (člověk) žít‘.⁸

Jakkoli jsou uvedené teze Nietzscheho radikální, je třeba je vést v patrnosti, protože dobře dokreslují, jak se minulost může stát spíše než podnětem k nové reflexi její překážkou. Příkladem může být spor o výklad českých dějin, intenzivně traktovaný právě v protestantském prostředí. Osobně jsem přesvědčen, přestože je jeden z jeho umírněnějších protagonistů mým předkem (J. B. Čapek), že v tomto sporu měla přednost konkrétní, ve své době zcela pochopitelná, agenda před vyváženou a s odstupem podnikanou analýzou dobových pramenů. K té měl bezesporu ve své době blíže výjimečný historik Josef Pekař (1870-1937), s jehož dvojím tvrzením, že lze Bitvu u Lipan v roce 1434 považovat za ‚den

⁴ K tomu viz zvl. Nešpor, Z., *Víra bez církve? Ústí nad Labem: Albis International 2004*. K recenzím této studie viz <http://veritas.evangelnet.cz/download/recenze.pdf>

⁵ Nietzsche, F., *Soumrak bůžků aneb jak filosofovat kladivem*, in: tentýž., *Ecce Homo*, Praha: Naše vojsko 1993, 25.

⁶ Nietzsche, F., *Nečasové úvahy I.*, Praha: Mladá fronta 1992, 99 uvádí jako příklad kánonu, který potlačuje všechno ještě nemonumentální a nepoživající autoritu historie, kánon *monumentálního umění*, jehož stanovením je i umělec ‚donucen, aby se sám hájil před jakýmsi fórem estetických zahalečů‘.

⁷ Nietzsche, *Nečasové úvahy* 100.

⁸ *Tamt.*, 104.

vítězství spojených českých stran nad vojskem Táborů a Sirotků za šťastný den našich dějin“⁹ a naopak, že Bílá hora byla tragédií pro všechny bez rozdílu,¹⁰ víceméně souhlasím.

Zcela jiný, rovněž inspirativní pohled na minulost a na paměť nabízí francouzský protestantský filozof *Paul Ricoeur (1913-2005)*. Paměť podle Ricoeura nemusí být jen démonem minulosti, který promlouvá do přítomnosti ve formě neurotizujících vzpomínek a znovu rozdmýhávaných konfliktů rodinou či vztahem dvou individualit začínaje mezinárodními či náboženskými nesváry konče. Paměť může i smířovat a léčit. ‚Záhada‘ minulosti může rozřešit nový pohled na dějiny, kdy jsou paměť a vzpomínání čteny na pozadí toho, co je v dějinách *etické*.¹¹ Ke *vzpomínání* patří i *zapomínání* a *odpouštění*,¹² které by mělo být ústřední formou čtení a interpretace starověkých, ale také novodobých kánonů.

Odkrývání takovéto *etické* konektivní struktury by se mělo stát imperativem každé kanonické interpretace, aby byl střet transformován v porozumění. Právě takto se může stávat historie učitelkou života. Při citlivém pohledu na minulost zjistíme, že v nich není žádný vítěz, ale jen poražení; ať již se staví do role vítězů nebo naopak poražených. Právě vědomí lidské porážky je paradoxně v důsledku nakonec vítězstvím. Reflexe této skutečnosti se může inspirovat biblickým textem: „*Ved' mě cestou své pravdy a vyučuj mě..., každodenně skládám svou naději v tobě.... Nepřipomínej si hříchy mého mládí,... pamatuj na mě se svým milosrdenstvím pro svou dobrotivost, Hospodine“ (Ž 25,5-7)*. Tato reflexe probíhá, přestože se česká média a veřejnost raději všimají – pokud vůbec - konfesijně vyhraněnějších tónů. Opak je přitom pravdou. S velkou vděčností jsem několikrát jako svědek vyslechl, když se královéhradecký biskup a současný kardinál Dominik Duka omluvil evangelíkům za to, co se ve vztahu většinové katolické církve vůči jiným menšinovým konfesím v minulosti odehrálo.

D. Živá minulost je živou, jen když je prožívána

Uvedené teze vedou k tomu, že je třeba se učit umění vidět minulost na jedné straně *přesněji*, na druhé pak ale také *méně jednoznačně*. Toto obojí vede k toleranci, k přijetí vlastních hranic poznání, které nejsou bezbřehé a nejsou absolutní. Z této pokory se pak rodí respekt a právě tolerance. Ne libovůle, lhостejnost či otupělost, ale ochota naslouchat různým

⁹ Pekař, J., K výročí Lipan, in: tentýž., O smyslu Českých dějin, Praha: Rozmluvy, 152. Podle Pekaře je 15. a 16. století dobou nebyvalé náboženské tolerance ve srovnání s okolními zeměmi. Kvůli porážce radikálního křídla husitství nedošlo k radikalizaci z druhé strany, tj. z katolického tábora. Následky by byly nejspíše nedozírné. Až do Bílé hory tedy dlouhá dvě staletí se na území Čech a Moravy odehrála celá řada důležitých událostí. Vznikla Jednota Bratrská, byla přijata Česká konfese a pak Rudolfům majestát. V tutéž dobu v Německu dochází v r. 1555 k dělbě moci mezi katolíky a luterány /na základě tzv. *ius reformandi* a regionálně dané proklamaci *cuius regio eius religio!*, které se pak opakuje po r. 1648, kdy po tzv. Vestfálském dochází k rozdělení sféry vlivu.

¹⁰ Srov. Pekař, J., Dějiny československé, Praha: Akropolis 1991, 109: „S tím náhlým přerváním dosavadního vývoje souviselo, že i kulturní život národní byl cele ochromen; hrůzy válek, útěk jedněch, a vyhnání jiných způsobily pak postupně i hospodářskou zkázu země.“

¹¹ K tomu viz Liebsch, B., Vorwort zu Ricoeur, P., Das Rätsel der Vergangenheit. Erinnern – Vergessen – Verzeihen, Essen: Wallstein Verlag 1998, 14.

¹² Viz podtitul Ricoeurovy studie vyjádřený třemi slovesy: *Erinnern – Vergessen – Verzeihen*.

hlasům jak v současnosti, tak i v minulosti. Představme si toto dění jako kaleidoskop, který je složen z mnoha střípků. Ten, kdo má jasný názor na svět, ví, co vidí, vlastně ani nemusí brát kaleidoskop do ruky, protože už před tím má jasný názor. Člověk, který ví o fragmentárnosti poznání, skládá skutečnosti z více střípků, desítek, stovek, tisíců. Jeho obraz vzniká postupněji, pomaleji, ale jeho hledání vede k již zmíněné pokoře a toleranci. Již zmiňovaný Josef Pekař upozorňoval na nesourodost představ různých epoch. Tu je třeba mít na paměti, když vykládáme v přítomnosti kánony minulosti a tradici otců, na které se odkazujeme. Takto nějak, jak si sám představuji, je třeba vnímat minulost, aby se stávala učitelkou života. Proto se také to, co se někdy nazývá protestantskou identitou a co se na minulost zcela oprávněně a s hrdostí odvolává, nese přívrstev pohyblivý v dobré tradici reformačního hesla *semper reformanda*. Tato identita není nepevná, ale pohyblivá, není ani nehybná, ale v dobrém slova smyslu formovatelná a reformovatelná. Tato identita je děním mezi *opakováním* toho, co je nosné, a *otevřeností* vůči tomu, co ve svých rukou nemáme.¹³

¹³ K tomu srov. např. Černý, J., Evangelická identita mezi opakováním a otevřeností, in: Macek, O., (ed.), Zpytování: Studie a eseje k evangelické identitě, Středokluky: Zdeněk Susa 2007, 50-60.